

For more information

Contact

Zvezdan Kalmar
CEKOR
zvezdan@bankwatch.org

Ana Colovic
Eko-svest
anac@bankwatch.org

CEE Bankwatch Network's mission is to prevent environmentally and socially harmful impacts of international development finance, and to promote alternative solutions and public participation.

www.bankwatch.org

Načela partnerstva u EU

Načelo partnerstva u kohezijskoj politici EU trebalo bi da omogući sveobuhvatno i rano uključivanje svih zainteresovanih strana u proces planiranja, implementacije, monitoringa i evaluacije finansiranja iz EU fondova. Takvo učešće i angažman mogu donijeti razne beneficije i dodatne vrijednosti, kao što su zajednička predanost EU politikama i investicijama i vlasništvo nad njima, unapređenje znanja i stručnosti, učešće u izradi i selekciji projekata i efikasna implementacija projekata. Ovim se, takođe, osigurava veća transparentnost u procesu donošenja odluka i vrši prevencija prevara i zloupotrebe novca poreskih obveznika.

Nova kohezijska politika koju je predložila Evropska komisija u članu 5. Regulative za zajedničke odredbe propisuje tkz. Evropski kodeks ponašanja u partnerstvu (eng. European Code of Conduct on Partnership – ECCP).

ECCP, koji je propisan odredbom Evropske komisije i koji je ona usvojila u januaru 2014. godine, trebalo bi da pruži smjernice članicama EU i promoviše pozitivne primjere partnerske saradnje: u slučaju zajedničkog nastupa i pregovora s donosiocima odluka; u procesu selekcije; u procesu pristupa informacijama o rokovima i planskim dokumentima; u izvještavanju i konsultacijama; u stvaranju dodatne vrijednosti u procesu programiranja i fleksibilnosti u specifičnim procedurama, zajedno sa odgovornosti da obezbijedi transparentnost i participativne procese (uključujući i izvještavanje o aktivnostima preduzetim u tom smislu). ECCP ima za cilj da riješi jednu od najvećih slabosti trenutne primjene načela partnerstva – raznovrsne prakse i kvalitet učešća u različitim zemljama članicama, što dovodi do niskog nivoa partnerstva.

Tokom pregovora o zakonodavnom okviru („trilogue“), članice su bile uspješne u sprečavanju da se usvoje bilo kakvi obavezujući zakoni ili minimalni standardi kojih bi se trebalo pridržavati kada je riječ o saradnji.

Zahvaljujući pritisku članica, cijelo načelo partnerstva je – u poređenju s početnim prijedlogom Komisije – produbljeno i sad je u potpunosti fleksibilno, omogućavajući onoliko „dobrog ponašanja“ koliko je odgovarajuće iz ugla uključenih ministarstava. Države članice su obećale „već u pripremnoj fazi programskih dokumenata uzeti u obzir, što je više moguće, načela Uredbe“, odnosno uključiti glavne elemente partnerskih principa. U februaru 2013. godine, CEE Bankwatch mreža i partneri oprezno su saopštili optimističan pogled na primjenu načela partnerstva na početku procesa programiranja. Rokovi i proces uključivanja partnera su postavljeni, ali pravi dokazi kvaliteta partnerstva tek treba da dođu.

Sada, u martu 2014. godine, kad je nacrt Sporazuma o partnerstvu upućen Evropskoj komisiji, zajedno s glavnim strukturama i prioritetima operativnih programa postavljenih u većini zemalja, postalo je jasno da u pojedinim zemljama srednje i istočne Evrope značajnija primjena Sporazuma o partnerstvu ostaje daleka mogućnost.

Stvarnost do sada

Zemlje članice interpretiraju i primjenjuju načela partnerstva na razne načine, s različitim intenzitetom.

Dakle, iskustva se razlikuju od zemlje do zemlje, od problema do problema. Trenutno se, naročito u zemljama srednje i istočne Evrope, načelo partnerstva u cjelini ne sprovodi na način da postiže svoju svrhu, a to je sveobuhvatno programiranje i planiranje, uključujući i potrebe i znanja svih potencijalno ugroženih učesnika,

dosljednu uključenost civilnog društva u procesu donošenja odluka te otvorenost i transparentnost u programiranju i provođenju.

Šta je cilj?

Povećan građanski angažman i učešće aktera i akterki koji se bave pitanjem životne sredine pomoći će u poboljšanju kvaliteta, relevantnosti i efektivnosti nacionalnih politika i osiguraće da se društveno-ekološki problemi rješavaju zajedno sa ekonomskim problemima. Inkluzivni pristup će vjerovatno stvoriti više povjerenja u politike i odluke, kao i u ustanove koje ih kreiraju i uspostavljaju.

Jedino učešćem građana, transparentnošću i pristupom informacijama može se osigurati odgovarajuća primjena različitih zaštitnih procedura u oblasti životne sredine, kao što su Procjena uticaja na životnu sredinu (u daljem tekstu EIA) i Strateška procjena uticaja na životnu sredinu, koje su neophodne za olakšavanje odgovornosti političkih procesa i odluka.

Šta treba uraditi?

Naučene lekcije – relevantno za zemlje u procesu pristupanja EU

Pristup informacijama

Državna kohezijska politika trebalo bi da aktivno – ne samo po zahtjevu – omogući javni pristup svim informacijama neophodnim za učesnike u procesu donošenja odluka.

Oni bi trebalo da objave podatke o postupcima programskih procedura i nacрте dokumenata, kao i detaljne informacije o projektima koji su trenutno dostupni na nacionalnom nivou. To treba da bude praćeno procjenom i objavljivanjem troškova i učinaka programa, subvencija i projekata koji utiču na život građana. Informacije moraju biti pravovremeno i lako dostupne na svim relevantnim nivoima (evropskom, nacionalnom i regionalnom), kao i sljedeći dokumenti: pripremna dokumentacija programiranja i implementacije, programi, kriterijumi i proces odabira projekata, sastav komisije za izbor projekata, projektni prijedlozi, EIA, odabrani projekti, izvještaji revizije, nadzorni i evaluacijski kriterijumi i izvještaji. Proces koji su doveli do odluka i implementacija treba da budu jasni i dostupni svima.

Partnerstvo u praksi

- Jačanje kapaciteta bi trebalo biti obezbijeđeno zainteresovanim stranama (uključujući NVO i državne službenike) kako bi učestvovali u partnerskim procesima (razumjeti motivacije jednih i drugih, unutrašnje procese i sl.)
- Asistencija, konsultacije i treninzi trebalo bi da su obezbijeđeni potencijalnim aplikantima za projekte za finansiranje kohezijske politike.
- EU i zemlje članice trebalo bi da osiguraju da

finansijska podrška može biti uručena učesnicima NVO.

- U slučaju nekih mjera (npr. socijalni razvoj, razvoj zajednice), saradnja s NVO bi trebalo da bude obavezan uslov za aplikante.
- Administrativne i finansijske barijere u pristupu EU fondovima trebalo bi da budu smanjene za NVO
- Vlast zemalja članica i Evropska komisija trebalo bi da na koherentan način na internetu objave informacije o implementaciji projekata u njihovoj nadležnosti.
- NVO eksperti i ekspertkinje trebalo bi da budu uključeni u evaluaciju projekata i u tim koji vrši selekcije.
- Direktni troškovi partnera (npr. troškovi putovanja) koji se odnose na njihovo učešće u procesu planiranja, monitoringa, evaluacije trebalo bi da budu pokriveni.

Partnerstvo tokom monitoringa

- Opseg nadležnosti nadzornih odbora trebalo bi da bude pojačan (u smislu donošenja bilo kakve promjene na odgovarajućim dokumentima programiranja ili implementacije, a takođe i bavljenja „horizontalnim“ performansama programa).
- Treba da budu uspostavljeni nadzorni odbori koji prate sve operativne programe na nacionalnom nivou.
- Partneri treba da budu jednako zastupljeni u nadzornim odborima i izabrani na transparentan način, poštovan od strane vlasti.
- Nadzorni odbori treba da rade na transparentan način, uključujući i redovno objavljivanje izvještaja.
- NVO treba da budu zastupljene u svim nadzornim odborima i njihovi predstavnici treba da imaju pravo glasa.
- NVO bi trebalo da budu u mogućnosti da biraju svoje predstavnike, a vlasti ne bi trebalo da imaju mogućnost da utiču na ove izbore.
- Ne bi smjelo biti nikakvih različitih uslova ili ograničenja za predstavnike NVO u odnosu na druge članove nadzornih odbora.

Klimatske promjene – energetska efikasnost

Zaštita od klimatskih promjena i održivo društvo međusobno su povezani – klima određuje ekološke uslove za postojanje biodiverziteta, a oni zajednički utvrđuju uslove postojanja društva. Pored toga, održivo društvo je potrebno kako bi se osiguralo da čovjek ne prouzrokuje ekološke promjene kojima se i sâm teško prilagođava.

U Mađarskoj

Tokom 2009. godine advokati iz Austrije, Češke, Estonije, Mađarske i Slovenije pratili su zakonodavni okvir (razvoj) na temu klimatskih promjena. Prema izvještaju zemalja članica, postoji nekoliko zakona kojima bi se osiguralo postizanje Kjoto ciljeva za smanjenje emisija (2012).

U izvještajima iz Austrije i Slovenije navodi se da, s obzirom na postavljene mjere u zakonodavnom okviru, ove države neće uspjeti da dostignu i ispune međunarodne obaveze. S druge strane, Estonija, Češka i Mađarska neće imati ozbiljnih problema u ostvarivanju ciljeva za smanjenje nivoa emisija do 2012. godine, a najveći razlog su političke promjene koje su imale uticaj na industriju i ekonomiju tokom devedesetih.

Mađarski parlament je usvojio Rezoluciju br. 60 iz 2009. godine (24. jun) o Nacrtu okvirnog zakona o klimatskim promjenama, koja je politička, ali ne i zakonska obaveza. Prema Rezoluciji, Nacrt okvirnog zakona o klimatskim promjenama (The Climate Bill) dostavljen je Skupštini u februaru 2010. godine, ali je, pod pritiskom lobija fosilne industrije, u posljednjem trenutku uoči donošenja amandmana „sklonjen“, a parlamentarna debata je zbog nedostatka vremena izostala. Novoformirani parlament ga nije uvrstio u dnevni red, uprkos lobiranju organizacija MTVSZ (Mađarska) i FOE (Friends of the Earth).

Potreba za sveobuhvatnim skupom regulatornih instrumenata prepoznata je u Nacionalnoj strategiji održivog razvoja, kao i u Nacionalnoj klimatskoj strategiji Mađarske. Uprkos tome, reforma je odložena. Razlog za odlaganje reforme je to što nije bila dovoljno razrađena, pa se o njoj nije ni raspravljalo, ili se ambicija „razbila“ zbog činjenice da Mađarska neće moći da uvede takav sistem na globalnoj sceni. Istovremeno, postalo je jasno da tržište ne može u obliku u kojem danas postoji riješiti pitanje budućnosti. Odgovori na problem iscrpljivanja fosilnih goriva i povezanosti s klimatskim promjenama treba da budu formulisani najmanje deset ili čak dvadeset godina unaprijed.

Usljed ekonomske tranzicije, određeni uticaji na životnu sredinu, uključujući i emisiju gasova staklene bašte (GHG) značajno su smanjeni. Tokom 2009. godine, zbog ekonomske krize uslijedio je drugi talas značajnog smanjenja emisija.

Mađarska ima oko 10% obnovljivih izvora energije, a NVO su zahtijevale 19% do 2020. godine i 29% do 2030. godine (sve u postocima primarne energije). Oficijelni cilj je 14,65% do 2020. godine

Energetska efikasnost je otprilike 80%, s tim da 90% kuća nije dobro izolovano. U zgradarstvu je bilo nekoliko sprovedenih projekata na temu energetske efikasnosti, dok su projekti u individualnim kućama izostali.

Stanovništvo nema razloga da investira u energetska efikasnost (izolaciju), niti se na to podstiče, jer su računi za struju već bili umanjeni (od strane države), a zbog nedostatka finansijske potpore nisu dovoljno motivisani. Tokom 2007. godine 40,6% od ukupne potrošnje energije u Mađarskoj odlazilo je na potrošnju u domaćinstvima, 21,3% u komunalnom sektoru i 27,5% u saobraćaju i transportu. Više od polovine ukupne potrošnje energije odlazi za grijanje u domaćinstvima, koja su istovremeno odgovorna za oko trećinu emisija. Strategija o klimatskim promjenama razvijena je 2006. godine. MTVSZ je u tome djelimično učestvovao (organizacija MTVSZ sprovela je nacionalnu kampanju za podizanje svijesti). Ministarstvo je tražilo inpute od zainteresovanih strana, komentare itd. i neke preporuke su „ugrađene“ u Strategiju. Zakonodavstvo u oblasti klime sadržavalo je ambiciozne ciljeve i iako je pristup smanjenju klimatskih promjena bio dobar, implementacija je bila loša. Nakon dolaska nove vlade, pripremljena je nova strategija, a organizacije poput MTVSZ nisu mogle da učestvuju u samoj pripremi, već su imale mogućnost da komentarišu finalnu verziju. Po mišljenju relevantnih organizacija, ta je strategija bila lošija nego prethodna, uglavnom zbog namjere da se gradi ili proširuje nuklearna elektrana.

U Srbiji

Međunarodni okvir i obaveze Srbije:

Republika Srbija je članica Okvirne konvencije UN-a o klimatskim promjenama od 10. juna 2001. godine i Kjoto protokola od 17. januara 2008. godine, te kao zemlja u razvoju ima status ne-Aneks I zemlje. Tokom procesa izrade inicijalne Nacionalne komunikacije, uočeno je da su klimatske promjene u posljednjih nekoliko godina postale predmet šireg interesovanja. Harmonizacija nacionalnog i zakonodavstva Evropske unije u oblasti klimatskih promjena podrazumijeva transpoziciju Paketa za klimu i energiju Evropske unije. Jedna od najzahtjevnijih direktiva ovog paketa je Direktiva o sistemu trgovine emisijama (EU Emissions Trading System – EU ETS). Efikasna priprema i sprovođenje ove direktive zahtijeva kako pripremu zakonodavnog i institucionalnog okvira, tako i jačanje kapaciteta industrije da odgovori na zahtjeve monitoringa i izvještavanja.

Značaj definisanja Nacionalno odgovarajućih akcija mitigacije ogleda se u spremnosti zemlje da ograniči emisije i razvoj privrede, u skladu sa svojim mogućnostima i principima održivog razvoja.

Mogućnosti za finansiranje na međunarodnom nivou su u porastu, a implementacija konkretnih akcija veoma je važna za državu.

U cilju sprovođenja međunarodnih i regionalnih sporazuma, potrebni su usklađen i paralelan razvoj međunarodne i regionalne saradnje, usvajanje strateških dokumenata, izgradnja savremenog zakonodavstva, politika kontinuiteta u odnosu na strateške dokumente i njihova implementacija, primjena zakona i propisa koji se odnose na relevantne institucije, kapaciteti i partnerstvo relevantnih aktera. Od ključnog je značaja međunarodna saradnja iz koje će se obezbijediti sredstva za ove aktivnosti.

Ukoliko Vlada nije u stanju da se suoči s problemom klimatskih promjena, to može poremetiti međunarodne odnose i pogoršati položaj države na putu evropskih integracija.

Institucionalni kapaciteti u Srbiji u oblasti klimatskih promjena:

Srbija nema održiv institucionalni okvir. Kancelarija za klimatske promjene je uspostavljena i finansira se u okviru međunarodnih projekata, a ne iz budžeta Srbije. Iz tog razloga, kadrovski kapaciteti su minimalni, a samim tim i neodrživi.

Prikupljanje i obradu podataka o emisijama zagađujućih materija u Republici Srbiji vrši Agencija za zaštitu životne sredine u skladu sa zakonskim odredbama. Agencija takođe vodi Nacionalni registar izvora zagađivača.

Agencija za zaštitu životne sredine uspostavila je automatski monitoring za kontrolu kvaliteta vazduha u Republici Srbiji (s različitim intenzitetom u periodu od 2006. do 2010. godine), kroz CARDS projekat "Supply of Equipment for Air Quality Monitoring Stations, Serbia" (EUROPEAID/124394/D/SUP/YU)".

Tokom 2012. godine pojavile su se poteškoće u servisiranju i održavanju opreme u državnoj mreži, čiji su uzroci finansijske prirode. Posljedica je nedostatak nizova podataka iz regulativom definisanog godišnjeg obima za potrebe ocjenjivanja kvaliteta vazduha. Samim tim, može se zaključiti da je ovakav pristup neodrživ.

U 2013. godini počele su pripreme za drugi UNFCCC izvještaj o klimatskim promjenama. Zainteresovane NVO su samo formalno uključene, a proces pripreme izvještaja finansiraju Vlada Srbije i UNDP u Srbiji. Agencija za zaštitu životne sredine je glavna fokalna tačka za prikupljanje podataka i očekuje se da će UNFCCC zvanično prihvatiti izvještaj na sjednici Vlade u septembru 2014. godine.

Priprema Strategije za ublažavanje klimatskih promjena i adaptaciju planira se za 2015. godinu, kada će se uporedo sastavljati i akcioni plan, koji će se realizovati uz finansijsku pomoć IPA fondova. U pripremu akcionog plana uključene su i NVO i očekuje

se da će on biti implementiran tek od 2016. godine.

Trenutno stanje u Srbiji u vezi sa emisijama i klimatskim promjenama:

Od ratifikacije Kjoto konvencije (2008) pa do danas, posvećeno i sistematsko prikupljanje podataka o GHG emisijama nije izvršeno, čime razvoj inventara postaje zahtjevniji i komplikovaniji. Proces izrade inventara GHG emisija važan je i veoma značajan jer uključuje mnoge nacionalne institucije i lokalne eksperte i ekspertkinje, a na taj način se obezbjeđuje dosljedna i pouzdana baza podataka, neophodna kao polazna tačka, koja se dalje razvija i unapređuje.

Proizvodnja električne energije u Srbiji rezultira emisijama na godišnjem nivou od oko 35 miliona tona ugljen-dioksida (CO₂). Najznačajniji izvor emisije praškastih materija jesu elektrane, postrojenja za preradu metala i rudarenje. Ukupni iznos emitovanih praškastih čestica u 2012. godini iznosio je oko 24,52 Gg. Ukupne raspoložive rezerve pretežno čine različite vrste uglja (99%), prije svega lignit niske kalorične vrijednosti, dok preostalu rezervu čine nafta i gas (1%). U poređenju s periodom od 1961. do 1990. godine, Srbija je od 1971. do 2000. toplija za 0,7 °C.

Budući klimatski scenario za Srbiju:

Očekivani dugoročni efekti klimatskih promjena:

- povećanje intenziteta u obimu šumskih požara; pomjeraju se granice šumskim vrstama u odnosu na geografske širine i nadmorske visine; različite prirodne distribucije tipova šuma;
- efekti na vodne resurse ukazuju na smanjenje protoka vode na nacionalnom nivou;
- visok stepen ranjivosti poljoprivredne proizvodnje u ekstremnim vremenskim i sistematski izmijenjenim klimatskim uslovima;
- uticaj klimatskih promjena na biodiverzitet i prirodne eko-sisteme: fenološke promjene, promjene u morfologiji, fiziologiji i ponašanju vrsta, gubitak postojećih staništa, promjene u broju i distribuciji vrsta;
- uticaj na ljudsko zdravlje, porast toplotnih udara u prethodnim godinama, kao i povećana smrtnost tokom perioda sa ekstremno visokim dnevnim temperaturama vazduha.

Tačke koje treba ojačati kad je riječ o klimatskim promjenama u Srbiji:

Holistički pristup proizilazi iz pokušaja da se na ekonomske, socijalne i ekološke izazove odgovori kroz šemu energetske kvote. Izbor pristupa energiji kao centralne tačke nije slučajna – većina naših problema ima korijen u našoj zavisnosti od energije.

Kao zemlja koja je u zaostatku kad je riječ o predlaganju različitih važnih dokumenata i strategije koja se odnosi na ublažavanje klimatskih promjena i adaptaciju – Srbija mora da ojača tehničku, političku i pravnu izvodljivost.

U sklopu Ministarstva energetike i zaštite životne sredine postoji odjeljenje za klimatske promjene, koje je koordiniralo i bilo odgovorno za izradu Prvog izveštaja Republike Srbije prema Okvirnoj konvenciji UN o promeni klime (Inicijalna nacionalna komunikacija), dostavljenog Sekretarijatu Konvencije novembra 2010. godine.

Recommendations for the climate change work in Serbia and role of CEKOR and NGOs:

Neke od preporuka za dalji rad u vezi s klimatskim promjenama, uloga CEKOR-a i drugih NVO:

Srbija je, kao zemlja kandidatkinja za članstvo u EU, dužna da uskladi svoje zakonodavstvo s legislativom u EU. Zbog toga ima političku obavezu da usvoji i implementira zakonodavstvo i u podoblastima kao što su: energija, energetska efikasnost, transport, životna sredina itd. Takođe, postoji potreba za jačanjem i izgradnjom kapaciteta svih aktera kako bi se postiglo usklađivanje. Neke preporuke ili opcije su:

- Jačanje međusektorske saradnje i usvajanje uticaja klimatskih promjena, kao neke od prioriternih tačaka, koje predstavljaju ključni preduslov za efikasno i potpuno sprovođenje sistematskog posmatranja;
- Podrška NVO koje će na lokalnom nivou raditi na prilagođavanju lokalnih zajednica klimatskim promjenama;
- Podizanje svijesti u medijima usljed potrebe za prilagođavanjem (adaptacijom) koje proizilazi iz klimatskih promjena;
- Izgradnja kapaciteta u oblasti sistematske tehnoekonomske analize mogućnosti da se ublaže klimatske promjene, projekcije mogućih scenarija po sektorima, kao i procjena potreba u tehničkom, tehnološkom i finansijskom smislu;
- Povećanje energetske efikasnosti u cijelom lancu korištenja energije, dalja izgradnja kapaciteta i metodičan rad, posebno pri pripremi nacionalnih dokumenata i akcionih planova za implementaciju;
- CEKOR će učestvovati u planiranju IPA fondova koji se odnose na klimatske promjene, kao i u konsultacijama prilikom izrade Drugog izveštaja Republike Srbije prema Okvirnoj konvenciji UN-a o promeni klime;
- U pripremi i izradi Strategije za klimatske promene u Srbiji, CEKOR će aktivno učestvovati u saradnji s parlamentom, koji radi na izradi mjera, i planirano je da će Strategija biti spremna do 2015. godine;
- Pored tih aktivnosti, CEKOR je učesnik i koordinator konventa za Poglavlje 27, a sarađivaće i na poglavljima energetike i transporta (saobraćaja) – u tim oblastima su pokrivene klimatske promjene, kao i mjere za njihovo ublažavanje;
- U narednom periodu naše aktivnosti će biti usmjerene na traženje saradnje s drugim organizacijama u regionu, kao što je MTVSZ, te načina finansiranja, kako bi se realizovao projekat u vezi s klimatskim promjenama.

Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom u Slovačkoj

Struktura, glavne obaveze i odgovornosti

Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom predstavlja tijelo oformljeno od strane Vlade kako bi se olakšao odnos između organizacija civilnog društva i sistematski rad na mehanizmu podrške razvoju civilnog sektora u Slovačkoj, uključujući postavljanje pravnih i finansijskih mehanizama podrške, kao što su poreska izdvajanja, javno finansiranje kroz šemu pristupnih strukturnih fondova itd.

Kancelarija predstavlja savjetodavno tijelo u Vladi Slovačke. Uključena je kroz organizacionu šemu kancelarija Vlade, sa sjedištem u Kancelariji Vlade Slovačke.

Svi zaposleni su zvanično državni službenici, ali dolaze iz nevladinog sektora. Broj zaposlenih varira u zavisnosti od plana razvoja za civilni sektor i identifikovanih zadataka. Na početku je bilo dvoje zaposlenih, a sada ih ima otprilike osmoro.

Rad Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom zasnovan je na Statutu koji definiše osnovne zadatke, razrađene u saradnji s radnom OCD grupom. Kancelariju imenuje i razrješava Vlada na prijedlog predsjednika Vlade i ona za svoj rad u potpunosti odgovara Vladi. Kancelarija rukovodi radom unutar organizacije i nadzire ga.

Jedan od prvih zadataka bio je da se mapiraju problemi u sektorima civilnog društva i životne sredine, kao i da se uspostave osnove za komunikaciju između državnih institucija i civilnog društva. Naredni zadatak je uključivanje predstavnika OCD u proces donošenja odluka, što je započeto izradom dugoročnih planova razvoja civilnog društva, uključujući i modele podrške. Izdaci u vezi sa obavljanjem dužnosti Kancelarije finansiraju se iz državnog budžeta. Kancelarija dostavlja plan budžetiranja, koji se podnosi Vladi, a sredstva se realizuju preko budžetskog tarifnog broja. Kancelarija se tretira kao tijelo koje učestvuje u konsultacijama među ministarstvima. Ukoliko državni organ uprave nadležan za konsultacije među ministarstvima donosi neki materijal koji se odnosi na učešće građana u javnim institucijama ili NVO koje su odgovorne prema građanima i koje se i/ili finansiraju u ovim oblastima, i/ili dobijaju sredstva iz stranih fondova i fondova Evropske unije u Republici Slovačkoj – Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom mora imati uvid u materijal radi konsultacija u skladu sa zakonodavnim okvirima Vlade Slovačke.

Kancelarija učestvuje na sjednicama Vlade koje su u njenom djelokrugu rada i podnosi prijedloge za diskusiju među savjetodavnim organima Vlade. Osoba iz Kancelarije zajedno s rukovodećim organima

učestvuje u programiranju relevantnih operativnih programa za periode 2007–2013. i 2014–2020.

Glavne obaveze i zadaci Kancelarije

U okviru svojih zaduženja i odgovornosti, Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom će:

1. Obezbijediti i koordinisati proces pravljenja dugoročnog plana razvoja civilnog društva u Slovačkoj od 2012. do 2022. godine, koji za cilj ima jačanje pozicije građana u odnosu na državu i njene organe, kao i podršku bilo kakvim akcijama koje preduzimaju građani, radi jačanja njihovog učešća u kreiranju državne politike i uticaja na nju;
2. Obezbijediti i koordinisati proces razvijanja srednjoročne strategije jačanja učešća građana i razvoja nevladinog, neprofitnog sektora od 2012. do 2016. godine;
3. Obezbijediti i koordinisati proces poboljšanja efikasnosti uslova za razvoj civilnog sektora u Slovačkoj, obrativši pažnju na:
  - a. aktivno učešće građana i NVO u monitoringu fondova Evropske unije i programiranju implementacije programa za naredni period, kako bi se osiguralo da organizacije civilnog društva budu glavni korisnici ovih sredstava,
  - b. podršku jačanju strukture među NVO kroz pojedina ministarstva,
  - c. regulisanje postojećih mehanizama za direktnu finansijsku pomoć kao i indirektnu finansijsku pomoć javnih fondova za NVO sektor, kako bi se osiguralo da će nevladine organizacije na transparentan način dobiti pomoć u najkraćem mogućem roku;
4. Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom takođe ima obaveze u procesu pravljenja i sprovođenja planova:
  - a. Monitoring, analiza i evaluacija kvaliteta komunikacije na partnerskom nivou, mogućnosti direktnog učešća u javnim raspravama i javno razmatranje rješenja;
  - b. Koordinacija procesa unapređivanja efikasnosti uslova za razvoj komunikacije na partnerskom nivou i mogućnost učešća u javnim diskusijama imajući u vidu:
  - c. Izmjene zakonskih propisa kako bi se osiguralo da se stimuliše učešće javnosti u donošenju zakonskih propisa,
  - d. Reviziju postojeće komunikacije sa ciljem da se usvoje mjere koje treba da obezbijede otvoreniju komunikaciju i učešće javnosti u procesu donošenja odluka;
  - e. Učešće u zakonodavnom procesu koji proističe iz srednjoročne strategije za povećanje učešća građana i razvoj nevladinog, neprofitnog sektora;
  - f. U saradnji sa nevladinim organizacijama, prati, analizira i ocjenjuje sve probleme u vezi sa postavljanjem optimalnog okruženja i uslova za razvoj civilnog društva;
  - g. Promovisanje razvoja efikasne komunikacije između javnog sektora i organizacija civilnog

- društva;
- h. Obavljanje drugih poslova koje joj je povjerila Vlada.

Uloga nevladinog sektora u Bratislavi u procesu:

Proces je nastao kao inicijativa bivše premijerke Ivete Radičove, koja je imala dobre veze sa civilnim društvom, akademskim sektorom i ključnim politički aktivnim članovima nevladinog sektora koji su imali snažan uticaj na donošenje odluka unutar sektora, kao i određen stepen uticaja na formiranje javnog mišljenja.

Proces je formalno počeo zahvaljujući Savjetu Vlade za NVO. Kancelarija je započela s radom 2010. godine, a 2011. je, kroz konferencije civilnog sektora, oživjela svoju tradiciju. Konferencije održane 2011. godine fokusirale su se na to da se uspostavi jasno razumijevanje odnosa prema civilnom sektoru u novoosnovanoj kancelariji te definišu ključni prioritete u aktivnostima, zadacima i ciljevima.

To je dovelo do stvaranja plana za razvoj civilnog sektora, što je postao glavni program Kancelarije za saradnju sa civilnim sektorom. Program je zatvoren 2013. godine. Novi program nije pripremljen, što je posljedica promjena u Vladi, a lice odgovorno za Kancelariju za saradnju sa civilnim društvom podnijelo je otkaz. Trenutno se traži zamjena ili alternativni vid rada Kancelarije.

Uloga Savjeta za NVO

Savjet predstavlja jedini formalni forum u kojem se susreću i zajedno djeluju predstavnici vlasti i civilnog društva. Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom izmijenila je način funkcionisanja ovog savjeta tako da omogući nezavisan rad pojedinaca, bez prisustva predstavnika države, što je povećalo mogućnost njihovog djelovanja. Savjet predstavlja model sa dva vijeća, OCD vijeće i državno vijeće. OCD vijeće ima pravo da postavi zadatke i zahtjeve vlasti kada njegovi predstavnici dođu do zajedničkog stava i postave zajedničke zahtjeve. Tada država mora da djeluje. Ovo je pomoglo da se pritisne državna administracija kako bi radila svoj posao.

Poređenje sa trenutnom situacijom u Albaniji

U Albaniji postoji 1858 registrovanih organizacija civilnog sektora, od kojih je, po procjeni TACSO-a, samo 450 aktivno. Po procjenama REC Albanije, njih 70 bavi se pitanjem životne sredine. Uslovi za funkcionisanje nevladinih i neprofitnih organizacija veoma su teški. Ukratko, možemo reći da se one, u skladu sa albanskim fiskalnim sistemom, tretiraju kao profitna preduzeća. Tokom posljednje tri decenije, sve je veća vidljivost NVO sektora i njegovo učešće u javnim politikama. Pritisak u borbi protiv korupcije, u osjetljivim pitanjima javnog života, u lobiranju za jednaka prava muškaraca i žena u politici i njihovo jednako učešće u donošenju odluka, u promociji i zaštiti prava marginalizovanih grupa, u borbi za zaštitu životne sredine itd. – smatra se pozitivnim

korakom u podizanju svijesti o problemima građana i podsticanju civilnog društva da aktivnije učestvuje u procesu donošenja odluka i kreiranja politika, kako na državnom, tako i na lokalnom nivou. Uprkos mnogim uspjesima, još uvijek nedostaju standardne procedure i mehanizmi koji omogućavaju efikasno i pravovremeno učešće OCD u procesu donošenja odluka i kreiranju politika, po uzoru na međunarodne standarde i prakse. Odnos između države i OCD je sporadičan i površan, više se odnosi na nivo informisanja i karakteriše ga nedostatak procedura i pravila kako bi se osigurao smislen i pravovremeni dijalog između države i OCD. Država ne prepoznaje u potpunosti značaj postojanja i razvoja OCD, kao nezamjenjivih partnera u dobrom upravljanju državom, u unapređenju demokratije i održivom ekonomskom i socijalnom razvoju zemlje. Saradnja i partnerstvo između Vlade Albanije i OCD je od velikog značaja i njihov razvoj treba da se postavi kao prioritet obje strane, a ne samo kao zahtjev Evropske unije u procesu integracija.

Takođe, nedostatak nacionalne strategije za razvoj OCD u Albaniji, kao i nedostatak koordinacije između OCD, vlasti i donatora, dovodi do toga da je ovaj sektor krhak, nekonsolidovan i da ima lošu reputaciju u javnosti.

Povoljan zakonski i regulatorni okvir za održivi razvoj NVO sektora u Albaniji od ključnog je značaja. Uzimajući u obzir različite karakteristike koje bi ovaj sektor učinile povoljnim – uspostavljanje jednostavne, transparentne i jeftine registracijske procedure; zaštita od miješanja i/ili samovoljnog uplitanja države u nezavisan rad OCD; kreiranje neophodnih zakona i procedura koje će omogućiti prikupljanje sredstava i stvaranje prihoda na osnovu aktivnosti; povećanje dostupnosti informacijama i aktivnije učešće u donošenju odluka; uspostavljanje i primjena jasnih poreskih pravila i procedura, koje prepoznaju razliku između neprofitnog i profitnog sektora; kreiranje državnih mehanizama za podršku održivosti i učinkovitosti OCD itd. – može se zaključiti da je potrebno još mnogo napora i rada kako bi se u Albaniji stvorio povoljan zakonski i regulatorni okvir za OCD, po uzoru na EU i međunarodne standarde. Nova albanska Vlada, koja je na vlast došla u septembru 2013. godine, izrazila je interes da izvrši reviziju i usvoji Povelju za OCD u albanskoj Skupštini tokom 2014. godine, kao i da uspostavi Nacionalni savjet za OCD, kao forum institucionalizovanja odnosa između vlasti i OCD. Takođe, albanska Vlada je potpisala Sporazum o otvorenoj Vladi i proces teče bez značajnog učešća OCD. U slučajevima kada i postoji učešće OCD, ono nije reprezentativno.

Kako bi ubrzale ove aktivnosti, OCD su u decembru 2013. godine organizovale radionicu, čiji je rezultat zahtjev upućen Vladi da se otvori dijalog i inicira saradnja.

Zaključak

Nakon poređenja trenutne situacije u Albaniji sa načinom organizovanja OCD u Slovačkoj, učešćem OCD u procesu donošenja odluka u Slovačkoj i okruženjem

koje pruža podršku radu OCD, ovdje ćemo predstaviti neke zaključke:

- Sada je odličan trenutak i politička situacija da se organizuju OCD u državi, s posebnom pažnjom na OCD koje se bave pitanjem životne sredine, koje su slabije uključene u najnovija dostignuća, kako bi se pokrenuo dijalog s Vladom, uzimajući za primjer iskustva Slovačke.
- Potrebna je vodeća organizacija koja će koordinisati OCD u državi. EDEN centar je spreman da preuzme tu ulogu i da putem okruglih stolova za organizacije koje se bave pitanjem životne sredine i različitih sastanaka s OCD koje djeluju u drugim sektorima predstavi slovački model i ulogu slovačkih OCD u njemu.
- Potrebno je formirati radnu grupu od OCD zainteresovanih da se aktivno uključe u proces, kako bi zajedno radile na kreiranju modela koji će predstaviti Vladi.
- Grupa zainteresovanih OCD bi trebalo da bude aktivna u praćenju i nadgledanju odluka koje se donose u Skupštini, a koje se odnose na OCD
- Sektor OCD u Albaniji trebalo bi da bude konsolidovan i da djeluje po unapređenim standardima, da ima koordinisan nastup u javnosti te pojača pritisak da se odluke donose na transparentniji način, posebno u oblasti životne sredine.
- OCD bi trebalo da vrše veći pritisak da budu dio procesa programiranja (IPA II). Vlada i Delegacija Evropske unije u Albaniji trebalo bi da ulože više truda da ovaj proces bude transparentniji i participativniji. Kooperacija će stvoriti osnovne uslove za otvoreni dijalog između gorepomenutih aktera i uspostaviti atmosferu neophodnu za zajedničko djelovanje i pružanje obostrane podrške, kao i slabljenje trenutnog nepovjerenja. Ove aktivnosti trebalo bi da budu prvi koraci u pravcu uspostavljanja Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom u Albaniji.

Reference

- Praćenje Matrice uspostavljanja okruženja za razvoj civilnog društva – izvještaj države; Partneri: Albanski centar za promjenu i konflikt menadžment, ISBN 978 – 9928 – 08 – 141 – 4
- Statut Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom pri Vladi Republike Slovačke Rezolucija Republike Slovačke N. 68 iz 22. februara 2012. godine
- Akcioni plan slovačkog Sporazuma o otvorenosti Vlade

Rasipanje resursa – neadekvatan tretman otpada u Bosni i Hercegovini

Živimo u vremenu kada smo sve bliže granicama iscrpljivanja pojedinih prirodnih resursa, kada se eksploatacija prirodnih resursa često vrši nekontrolisano i neplanski, a potreba za njima je svakim danom sve veća. U takvim okolnostima neophodno je da se sve zemlje svijeta, pa tako i one u razvoju, ozbiljno pozabave ovim pitanjem i osmisle plan efikasnog korištenja resursa.

Procjene pokazuju da će se broj stanovnika do 2050. godine povećati na više od devet milijardi, da će dvije milijarde ljudi u zemljama u razvoju utrošiti svoju potrošnju, a da će poslovni sektor utrošiti eksploataciju resursa kao što su minerali, drvna masa, metal, fosilna goriva itd. Da ovakva predviđanja ne bi postala stvarnost i ostavila fatalne posljedice na našu planetu, a time i na kvalitet života ljudi, neophodno je da već sutra počnemo s planiranjem i provođenjem mjera za efikasnu upotrebu preostalih resursa. Ovo se naročito odnosi na zemlje u razvoju, kao što je Bosna i Hercegovina, u kojima je trenutno prisutan trend rasta potrošnje kao posljedica razvojnih politika, promocije potrošačkog društva, masovne proizvodnje, plasiranja na tržište manje kvalitetnih proizvoda te nedostatka planova i propisa koji bi ograničili rasipanje resursa. Efikasno ili održivo korištenje resursa podrazumijeva njihovu upotrebu na način da se ostave minimalne posljedice na životnu sredinu. Cilj efikasnog korištenja resursa jeste da se s manje resursa stvori više, to jest da se stvori veća vrijednost s manje ulaganja i manje negativnih posljedica po životnu sredinu. Održivo upravljanje resursima je jedino rješenje koje će nama i generacijama koje dolaze omogućiti da i sa ograničenim prirodnim resursima ostvarimo ekonomski i društveni razvoj uz očuvanje životne sredine.

Kako povezati nedostatak resursa, efikasno upravljanje resursima i otpad? Jedan od trenutno najvažnijih resursa sa aspekta održivog razvoja jeste otpad, jer predstavlja sekundarni izvor sirovina i zamjenu za primarne resurse. Ekonomija Evropske unije godišnje troši 16 tona prirodnih resursa po stanovniku, dok svaki stanovnik Evropske unije proizvede približno šest tona otpada na godišnjem nivou. Ovi podaci pokazuju da svake godine velika količina sirovina bude utrošena i da postoji veliki potencijal ponovne upotrebe iskorištenih resursa kroz adekvatan tretman otpada.

Prevenција nastanka otpada, kao prvi korak u hijerarhiji upravljanja otpadom, na direktan način utiče na smanjenje potrebe za upotrebom prirodnih resursa tako što unapređuje potrošačke navike ljudi. Drugi i treći korak – podsticanje ponovne upotrebe proizvoda i reciklaža, predstavljaju značajan alat za smanjenje potrebe da se koriste prirodni resursi i omogućavaju stvaranje i korištenje sekundarnih sirovina.

Hijerarhija upravljanja otpadom

Adekvatno upravljanje otpadom predstavlja veliki potencijal za ekonomski i socijalni razvoj društva, a takođe značajno doprinosi smanjenju uticaja na klimatske promjene i drugih negativnih posljedica po životnu sredinu. Zagovaranje principa efikasnog korištenja resursa kroz upravljanje otpadom doprinosi smanjenju troškova proizvodnje, što pomaže industriji da bude održivija i efikasnija u svom poslovanju.

Institucije nadležne za upravljanje otpadom u BiH još uvijek nisu shvatile ogroman potencijal koji propada zbog nepostojanja efikasnog sistema selektivnog prikupljanja otpada i reciklaže. Iako postoje zakonske osnove koje definišu kako bi otpad trebalo da se tretira (Zakon o upravljanju otpadom Republike Srpske i Zakon o upravljanju otpadom Federacije Bosne i Hercegovine), zbog njihovog neprovođenja naše društvo svakodnevno gubi ogromne resurse, te nanosi nepopravljivu štetu životnoj sredini. Neadekvatnim tretmanom otpada zatrpavaju se postojeće deponije, čime se smanjuje njihov životni vijek te se javlja potreba za izgradnjom novih deponija, koje najčešće ne zadovoljavaju sve neophodne ekološke uslove jer su za njih potrebna visoka ulaganja. Institucije BiH su se 2002. godine kreditno zadužile kod Svjetske banke kako bi obezbijedile dio sredstava neophodnih za izgradnju ili adaptaciju postojećih deponija u sanitarne deponije. Izvještaji iz 2010. godine pokazuju da je količina komunalnog otpada po stanovniku u BiH slična kao i u zemljama u okruženju, a ispod prosjeka Evropske unije, i iznosi 332 kg po stanovniku. Međutim, zabrinjavajuće je što je količina otpada po stanovniku u BiH u porastu, a taj trend se predviđa i u budućnosti, kao posljedica razvoja turizma i privrede te mijenjanja potrošačkih navika ljudi. Plan za smanjenje stvaranja otpada i reciklažu ne postoji, kao ni naznake da će se u skorijoj budućnosti izraditi.

U dijelu teksta koji slijedi predstavilićemo način upravljanja otpadom u Češkoj i uporediti ga sa sistemom upravljanja otpadom u Bosni i Hercegovini. Razlog poređenja ova dva sistema je to što se, ne tako davno, Češka suočavala s problemima s kojima se BiH trenutno suočava, a za relativno kratko vrijeme doživjela je napredak. Iako stanje u upravljanju otpadom u Češkoj nije idealno, aktivnosti koje Češke institucije primjenjuju u domenu otpada mogu da posluže kao primjeri dobre prakse za institucije BiH. Od 90-ih godina prošlog vijeka, kada je počela sa selektivnim prikupljanjem otpada i reciklažom, Češka je ostvarila značajne pomake. Danas procenat otpada koji se reciklira iznosi približno 25% (ovaj podatak uključuje i biootpad koji se kompostira). Ovaj procenat varira od jedne lokalne zajednice do druge, a u manjim lokalnim zajednicama primijećen je veći stepen reciklaže u odnosu na veće lokalne zajednice. Iako statistika EU pokazuje da se u posljednje vrijeme godišnja količina otpada po stanovniku u Češkoj povećava (2001. godine je iznosila 273 kg po stanovniku, a 2010. godine 317 kg), ono što je važno i pozitivno jeste činjenica da se procenat recikliranja u istom vremenskom periodu

povećao s 1% na 16%. Poredeći podatke o ukupnoj količini otpada u BiH i Češkoj, koji su predstavljeni na priloženom grafikonu, i na osnovu činjenice da je procenat otpada koji se reciklira u BiH 0%, jasno se vidi čiji je sistem upravljanja otpadom efikasniji.

Potrebno je napomenuti da se određene vrste otpada u BiH ipak recikliraju (papir i metal). Međutim, o tome ne postoje zvanični podaci i te količine su veoma male. Reciklažu ovih vrsta otpada vrše privatna preduzeća, koja na osnovu dogovora s pojedinim fizičkim i pravnim licima vrše otkup ovih vrsta otpada.

Aktivnosti koje su doprinijele da Češka u kratkom vremenskom roku postigne veliko povećanje reciklaže zasigurno su promjena sistema po kojem stanovništvo plaća nadoknadu za zbrinjavanje otpada, kao i uvođenje „take back“ sistema, koji propisuje na koje načine proizvođači ambalažnog otpada moraju samostalno da zbrinjavaju otpad.

Dok u mnogim gradovima još uvijek funkcioniše stari sistem obračuna naknade za zbrinjavanje otpada, koji podrazumijeva fiksnu mjesečnu nadoknadu za svako domaćinstvo – u određenom broju gradova, pretežno manjih, uvedeni su sistemi po kojima domaćinstvo plaća po količini otpada koje stvori. Najčešći takvi sistemi su (a) sistem „kesa“, (b) sistem „kesa sa EAN kodom“ i (c) PAYT (pay as you throw) sistem.

Sistem „kesa“ podrazumijeva selektivno prikupljanje otpada u domaćinstvima u posebne kese ili kontejnere namijenjene za pojedine vrste otpada. U zavisnosti od toga koje vrste otpada se prikupljaju, domaćinstva imaju posebne kese ili kontejnere za papir, plastiku, metal, staklo, tetrapak i dr.

Sistem „kesa sa EAN kodom“ funkcioniše na istom principu, s tim što svako domaćinstvo ima poseban EAN kod. Očitavanjem EAN koda tokom prikupljanja otpada od strane komunalnog preduzeća, mjeri se količina otpada koje je pojedino domaćinstvo stvorilo u obračunskom periodu i na osnovu toga se izračunava koliko naknadu koje domaćinstvo treba da plati za stvaranje otpada. Takođe, zahvaljujući očitavanju EAN koda, moguće je vršiti poređenje domaćinstava prema tome koliko koje domaćinstvo stvara otpada. Podaci koji govore o efikasnosti ovih sistema su sljedeći: preko 50% otpada se reciklira u gradovima Olomouc, Semele i Svitavy, a smanjena je i količina nerekiciranog otpada po glavi stanovnika u ovim gradovima, pa ona iznosi oko 180 kg, iako je prosjek Češke u 2011. godini iznosio 292,3 kg. Ovi sistemi su naročito popularani u manjim zajednicama.

PAYT sistem je sistem kojim se tretira otpad iz domaćinstva koji nije moguće razdvojiti i reciklirati (miješani otpad). PAYT sistem takođe funkcioniše tako što svako domaćinstvo plati ekvivalentnu nadoknadu za miješani otpad koji je stvorilo. Uvođenjem PAYT sistema u mjesta Hustopeče nad Bečvou i Rousoh, značajno je smanjena količina miješanog otpada – čak na manje od 100 kg po stanovniku. Trenutno nešto manje od

15% gradova u Češkoj primjenjuje PAYT sistem i ovaj procenat se svake godine povećava. Ovakve sisteme je moguće primijeniti i u većim sredinama, a pravi primjer je Prag. U Pragu ima preko 3.000 kontejnera za selektivno prikupljanje otpada, 14 mjesta za kolektivno sakupljanje otpada i 280 prodavnica u kojima se vrši sakupljanje elektronskog otpada. Posljednjih godina sve više domaćinstava i blokovskih naselja počelo je da reciklira, to jest kompostira, biorazgradivi otpad. Uz pomoć komunalnih preduzeća ili lokalnih vlasti, obezbijedena su kompostišta za domaćinstva i zgrade, ili su izgrađena veća kompostišta na nivou mjesnih zajednica. S obzirom na to da biorazgradivi otpad predstavlja jednu trećinu ukupnog otpada u domaćinstvu, kompostiranje će značajno doprinijeti smanjenju ukupne količine otpada. Češka se zasad ne može pohvaliti dobrim rezultatima, jer se samo 2% biootpada reciklira, pa će uvođenje kompostišta predstavljati veliki izazov u narednom periodu.

Najveći i najznačajniji rezultat uvođenja ovakvih sistema prikupljanja otpada ogleda se ne samo u tome što su ljudi počeli da u većoj mjeri selektivno odvajaju otpad – nego i u tome što se na ovaj način smanjuje količina otpada koji se stvara. Uz poštovanje hijerarhije upravljanja otpadom, to i jeste najveći cilj: stvarati što manje otpada kako bi se smanjili potreba za reciklažom, problemi sa odlaganjem te bespotrebno uništavanje prirodnih resursa.

Ukoliko se posmatra sistem plaćanja nadoknade za komunalne usluge odvoza otpada u BiH, koji je sličan starom sistemu u Češkoj, jasno je da sistem u BiH nimalo ne podstiče građane da stvaraju manje otpada. Kako je svijest građana u BiH o bogatstvu skrivenom u otpadu slabo razvijena, da bi se učinio korak naprijed i smanjila količina resursa koji se bespotrebno uništavaju, neophodan je sistem koji će ih podstaknuti da razmišljaju o potrebi očuvanja prirodnih bogatstava kroz smanjenje stvaranja otpada.

Da li će selektivnim prikupljanjem i reciklažom otpada upravljati privatna ili javna preduzeća manje je bitno. U ovom trenutku za Bosnu i Hercegovinu je, sa aspekta ekonomskog i socijalnog razvoja, ali i očuvanja resursa i životne sredine, najvažnije da se uspostavi ozbiljan planski pristup upravljanju otpadom i da se on što prije počne sprovoditi. Primjeri dobre prakse postoje oko nas, samo ih što prije treba početi primjenjivati.